

Залізник Л.Л.

**ІВАН ГАВРИЛОВИЧ
ШОВКОПЛЯС – ВИДАТНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ УЧЕНИЙ,
ПЕДАГОГ, МУЗЕЙНИК
І ЗАХИСНИК ІСТОРИЧНОЇ
СПАДЩИНИ**

Zaliznyak L.L.

**IVAN GAVRYLOVYCH
SHOVKOPLYAS – FAMOUS
UKRAINIAN SCIENTIST,
TEACHER, MUSEOLOGIST, AND
AVOKATE OF HISTORICAL
HERITAGE**

Стаття присвячена видатному українському археологу, який лишив помітний слід не тільки у палеолітознавстві України, але й у музейній справі, педагогіці, захисті археологічної спадщини.

Іван Гаврилович Шовкопляс – провідний фахівець у галузі верхнього палеоліту України, безцінна спадщина якого є наріжним каменем сучасного українського палеолітознавства. Як талановита людина він проявив себе в багатьох галузях – як видатний організатор науки, ідеолог і практик палеолітознавства, музейник, педагог, бібліограф.

Маловідомою сторінкою біографії вченого є його успішне протистояння претензіям Москви та Петербургу на археологічну спадщину України у 50-х роках ХХ ст. Маючи тавро «сина ворога народу» (батько не повернувся з ГУЛАГівських таборів), Іван Гаврилович у добу пізнього сталінізму не побоявся підняти голос проти традиційного грабіжницького ставлення метрополії до археологічних скарбів України (Онищенко 1996, с.9-11).

Одразу ж після захисту кандидатської дисертації у 1949 р. директор Інституту археології АН УРСР академік П.П.Єфименко запропонував молодому досліднику обов'язки вченого секретаря Інституту, а невдовзі – й посаду заступника директора Інституту з наукової роботи, яку І.Г.Шовкопляс обіймав до 1960 р.

У 1950 р. на півдні України розпочалося масштабне будівництво Каховської ГЕС та мережі каналів для перекидання дніпровської води до засушливого Криму. Московські археологи на чолі з професором Б.Граковим заявили претензії на керівництво археологічними дослідженнями в зоні новобудови, відсторонюючи українських колег від вивчення власної археологічної спадщини. Мало хто з київських археологів наважився суперечити сталінській Москві. Навіть директор інституту, могутній академік П.П.Єфименко, висловивши обурення у приватній бесіді, усунувся від

особистої участі в обговоренні цього питання. Виявити ініціативу він запропонував своєму молодому заступнику: «Ви молодий, енергійний, то й розв'язуйте цю проблему без мого втручання. Це Ваш обов'язок за посадою».

Іван Гаврилович відстояв право українських вчених вивчати найдавніше минуле на українських землях. Це було зроблено настільки переконливо, що під час новобудовного буму 70-80 рр. російські колеги вже не наважилися претендувати на керівництво українськими рятувальними експедиціями. Однак громадянська позиція Івана Гавриловича по захисту археологічної спадщини України йому так просто не минулася. На Всесоюзній координаційній нараді АН СРСР та АН союзних республік Б.Греков звинуватив українського вченого в націоналізмі. Зрозуміло чим міг скінчитися для молодого науковця привселюдний політичний донос на початку 50-х років. Лише завдяки втручання президента АН України академіка О.Палладіна, який звернувся безпосередньо до московського колеги, президента АН СРСР О.Несміянова, справу було залагоджено.

Чергове загострення стосунків з російськими колегами сталося 1954 р., після розкопок «золотого» скіфського кургану в Мелітополі. Директор Ленінградського Ермітажу М.Артамонов звернувся до Інституту археології АН УРСР, щоб «за існуючою традицією» знайдені в кургані шедеври греко-скіфської торевтики, зокрема золотий горит, меч та ін., Україна передала до Ермітажу. Іван Гаврилович на свій страх і ризик спробував зламати стару грабіжницьку імперську традицію вивезення найцінніших археологічних знахідок з України до музеїв Москви та Петербургу. Тоді

М.Артамонов звернувся безпосередньо до президента АН України, звинувативши І.Шовкопляса в «ігноруванні давньої традиції». Та академік О.Палладін не тільки захистив молодого вченого, що відстоював інтереси України, але й видав розпорядження залишити історичні реліквії на українській землі. Так було покладено край безпардонним зазіханням на українську національну спадщину. Відтоді скіфське золото з України, зокрема пектораль із Товстої могили, чаша з Гайманової могили та багато інших археологічних раритетів із дорогоцінних металів, які доти осідали в Росії, стали передавати на зберігання до музею історичних коштовностей у Києво-Печерській лаврі. М.Артамонов не забув принципів українського вченого, відмовивши йому в опонуванні на захисті докторської дисертації (Онищенко 1996, с. 10, 11).

Головні наукові інтереси Івана Гавриловича лежали в галузі верхнього палеоліту. Він виявив неабияку майстерність у дослідження стійбищ прильодовикових мисливців на мамонтів. На півночі України ним розкопані на великій площі широко відомі стоянки Мізин, Добранічівка, Ключи, Радомишль. Менше знають про І.Г.Шовкопляса як про теоретика палеолітознавства, який зробив вагомий внесок в сучасні уявлення про суспільства верхнього палеоліту. Але саме він виділив господарчо-культурні комплекси та інтерпретував їх як стійбища окремих малих сімей (Шовкопляс 1971). Дослідник переконливо показав, що купи кісток, які його попередники вважали кухонними відходами, насправді були рештками чумоподібних сімейних жител з конічним каркасом із дерев'яних жердин, вкритих шкурами і обкладених кістками мамонтів. Завдяки масштабним розкопкам общинних стійбищ мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я І.Г.Шовкопляс зробив значний крок у відтворенні соціальної структури общин прильодовикових мисливців, довівши факт наявності парної сім'ї у верхньому палеоліті.

Ці принципи для розуміння суспільства палеолітичних мисливців положення Іван Гаврилович відстоював у непростих умовах, всупереч властивим епосі марксистським догмам (Кухарчук 2002). На той час «метри» археології вважали, що палеолітичні общини були монолітними первісними комунами чисельністю до 100-200 осіб, які мешкали у велетенських житлах. На підтвердження цього марксистського стереотипу П.П.Єфименко реконструював таке

велике общинне житло в Костьонках I, а П.Й.Борисковський – у Пушкарях I. Ідеї І.Г.Шовкопляса про малі сім'ї в палеоліті, що мешкали в невеликих сімейних житлах дисонували з загальноприйнятими уявленнями, які спиралися на думку незаперечних авторитетів. Зрозуміло, що відстояти свої погляди в цих умовах могла лише людина переконана, з твердим характером.

Іван Гаврилович відомий ще в одній іпостасі – видатного музейника України. Він полишив після себе два унікальні археологічні музеї. Головний археологічний музей України – Археологічний музей НАНУ в Києві створювався з ініціативи і завдяки зусиллям Івана Гавриловича з 1966 по 1969 р. Музей «Добранічівська палеолітична стоянка» – унікальний і єдиний в Україні музей на місці розкопок стоянки мисливців на мамонтів під Яготином. На жаль, нічого подібного за останні 40 р. в Україні не створено.

Іван Гаврилович – педагог від бога. Розпочавши свою педагогічну діяльність учителем історії в школі у воєнні часи, він викладав у Київському педагогічному інституті та в Київському державному університеті ім. Т.Шевченка. Сучасники свідчать, що Іван Гаврилович був носієм величезного обсягу інформації з української історії, народознавства, етнографії – усього того, що в наш час отримало назву українознавство. Особливою заслугою І.Г.Шовкопляса є підготовка й видання у 1969 р. першого українського підручника з археології, на якому вчилася не одне покоління археологів України. Він був науковим керівником кандидатських дисертацій провідних українських палеолітознавців В.М.Гладиліна і М.І.Гладких.

«Остання любов» Івана Гавриловича – бібліографія археології України. У 1973 р. за надуманим обвинуваченням у ідеологічних помилках його звільнили з посади директора Археологічного музею та з Інституту археології НАН України. Останню чверть свого життя Іван Гаврилович працював у Центральній науковій бібліотеці НАНУ. Саме тут ним було підготовлено кілька фундаментальних видань, присвячених бібліографії археології України, які фактично започаткували цю галузь науки в країні.

Відсторонення від улюбленої справи у розквіті творчих сил талановитого та енергійного палеолітознавця, непересічного організатора й популяризатора науки нанесло непоправної шкоди археології України і, перш за все,

археології кам'яної доби. Не додало воно слави й ініціаторам цього несправедного діла. Однак час розставляє все на свої місця. З роками постать

Івана Гавриловича стає все монументальнішою, а його заслуги перед українською археологією – все вагомішими.

ЛІТЕРАТУРА

Кухарчук Ю.В. Внесок І.Г.Шовкопляса у розробку питань економічної та соціальної організації пізньопалеолітичного населення півночі України // *Археологія*. 2002. № 2. – С.7 - 13.

Онищенко О. Передмова до видання «Іван Шовкопляс. Бібліографічний покажчик». – К., 1996. – С.5-20.

Шовкопляс І.Г. Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту // *Археологія*. □ 1971. – Вип.3. С.14–16.

Zaliznyak L.L.

Ivan Gavrylovych Shovkoplyas – famous Ukrainian scientist, teacher, museologist, and avokate of historical heritage.

The paper is devoted to the memory of famous Ukrainian archeologist, prominent resergher of Paleolitic, well known museologist, teacher and avokate of historical heritage.